

Др Снежана С. Бркић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

СПЕЦИФИЧНОСТИ ПСИХИЧКИХ ПРОЦЕСА ИЗ КОЈИХ СЕ САСТОЈИ ДАВАЊЕ ИСКАЗА ДЕЦЕ СВЕДОКА¹

Сажетак: Упркос научно-техничком пројексу, сведоци су и даље важно и веома често доказно средство у кривичном поступку. Код субјективних доказних средстава веома је важна правилна оцена веродостојности исказа саслушаваних лица. Зато судија поред правних, мора да поседује и ванправна знања. Аутор указује на значај познавања психичких процеса од којих се састоји давање сведочког исказа деце. Како је о процесима ојачања већ доста писано, у фокусу овог рада су остали психички процеси од којих се састоји давање сведочког исказа, схваћеног у психолошком смислу. Реч је о психичким процесима памћења, мишљења и говора. При томе, указано је на специфичности наведених психичких функција на децем узрасу. Указано је и на нека психичка својства, која су везана за поменути процес, а то су ејдеза и суесетбилност.

Кључне речи: кривични поступак, психологија, дете сведок, деце памћење, ејдеза, деце мишљење, деци говор, суесетбилност, веродостојност деце исказа

1. Уводна разматрања

Сведоци су одувек били важно и веома често коришћено доказно средство у кривичном поступку. Они нису изгубили на значају ни данас, упркос сазнању да могу представљати прилично непоуздан извор информација. Наиме, сведоци се налазе у групи тзв. субјективних доказних сред-

---

¹ Рад је посвећен пројекту Биомедицина, заштита животне средине и право“ бр. 179079 који сада финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

става, која почивају на давању исказа неког лица о чулно опаженим чињеницама. Код таквих доказних средстава тешко је избећи извесну дозу субјективизма којом су прожете и фаза давања исказа саслушаваног лица и фаза оцене његове веродостојности. Очекивања да ће научно-технички прогрес довести до открића објективнијих доказних средстава, која ће постепено потиснути сведоке, показала су се нереалним. Ако су сведоци и даље незаменљиви извори доказа у кривичном поступку, онда нам не преостаје ништа друго него да развој науке искористимо за унапређење овог доказног средства и неутрализацију његових негативних аспеката. У том погледу, можемо се ослонити на досадашња достигнућа судске психологије, других психолошких дисциплина, логике и криминалистике.

Овај рад представља скроман покушај унапређења знања у тој области, са становишта психологије. Наиме, треба имати у виду да сваки исказ (па и сведочки исказ) схваћен у психолошком смислу, подразумева задржавање путем памћења чулима опажених чињеница и потом саопштавање запамћеног.² Исказ у психолошком смислу састоји се из четири међусобно повезана и функционално условљена психичка процеса. То су процеси опажања, памћења, мишљења и исказивања.³ Они су међусобно испреплетани, тако да их само из теоријских разлога можемо диференцирати и засебно приказивати. При томе, треба имати у виду да психички живот човека није статичка, већ динамичка категорија, која се мења током његовог живота. Због тога ћемо наша разматрања ограничити на специфичности психичких процеса из којих се састоји давање исказа деце сведока. Наиме, наше право не познаје установу апсолутно неспособних сведока. Законик о кривичном поступку није апстрактно и унапред издвојио ниједну категорију лица и прогласио је неспособном да врши сведочку дужност у било ком поступку, због њихових физичких, психичких или моралних недостатака.⁴ То је последица напуштања законске оцене доказа. Сведок је лице за које је вероватно да ће дати обавештења о кривичном делу, учиниоцу или о другим чињеницама које се утврђују у поступку (члан 91 ЗКП из 2011)⁵. Свако лице које може да пренесе своја сазнања или опажања у вези са предметом сведочења има способност сведочења (члан 92, став 1 ЗКП из 2011). Својство сведока се може имати без обзира на узраст, стање психичког и физичког здравља, телесне недостатке, ранију осуђиваност, итд. То значи да се у тој улози могу појавити чак и деца.

---

² М. Аћимовић, Увод у психологију кривичног поступка, Београд, 1979, стр. 32.

³ Н. Делић, Психологија исказа појединих учесника кривичног поступка, Београд, 2003, стр. 28.

⁴ Тако, Т. Васиљевић, М. Грубач, Коментар Законика о кривичном поступку, Београд, 2010, стр. 220.

⁵ Сл. гл. РС 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13.

Свакако да је опажање један од најважнијих психичких процеса од којих се састоји давање сведочког исказа. Зато не треба да чуди што се о процесу опажања највише и писало у судској психологији.⁶ У фокусу овог рада биће остале психичке функције које такође утичу на давање сведочког исказа, односно њихове специфичности код деце сведока. У овом раду бавићемо се специфичностима дечјег памћења, мишљења и говора. При томе треба имати у виду да у психологији не постоји статистички појам «просечно дете» и да се наведени подаци односе на већи део дечје популације, али не нужно и на свако поједино дете.

2. Специфичности дечјег памћења

Под памћењем се у психологији подразумева општа функција оживљавања и поновног преживљавања прошлог искуства, са мање-више одређеним увиђањем да је садашње искуство једно оживљавање.⁷ У теорији је спорно из колико фаза се састоји памћење. Најчешће се разликују четири издвојене фазе памћења: меморизовање или учење, ретенција или задржавање, активирање задржаног или сећање и препознавање раније ученог или рекогниција.⁸ Други аутори говоре о три фазе памћења: запамћивање (усвајање), задржавање (ретенција) и репродукција (обнављање, сећање, препознавање).⁹ Неки аутори представљају памћење као ланац који се састоји од неколико карика, од којих је свака наредна слабија. Ми региструјемо много више података, него што их задржавамо као трајне трагове. Надаље, ми задржавамо у свести много више трагова него што их се можемо досетити (карика од узице). И као врхунац, не можемо установити је ли оно чега се сећамо тачно или не. Та последња карика као да је од гуме: растеже ствари онако како желимо.¹⁰ Памћење, једнако као и заборављање је саставни део процеса учења. Док се учење одређује као релативно трајно мењање јединке на основу искуства, памћење се може одредити као релативно трајање ове промене.¹¹ Памћење је комплексан психички процес, који по неким ауторима обухвата сензорну меморију, краткотрајну меморију и дуготрајну меморију.¹² Сензорно памћење садржи представу догађаја који су деловали на чулне органе током веома кратког времена. Таква

⁶ Вид. нпр. С. Бркић, Специфичности опажања деце – сведока, Ревивија за криминологију и кривично право 2-3/2011, стр. 285-309.

⁷ С. Хрњица, Општа психологија са психологијом личности, Београд, 2005, стр. 255.

⁸ С. Хрњица, *op. cit.*, стр. 255.

⁹ Н. Делић, Психологија исказа појединих учесника у кривичном поступку, Београд, 2003, стр. 40-41.

¹⁰ Д. А. Laird, Е. С. Laird, *Tehnike uspješnog zapamćivanja*, Zagreb, 1966.

¹¹ Н. Рот, Општа психологија, Београд, 1974, стр. 115.

¹² Наведено према С. Хрњица, *op. cit.*, стр. 257.

информација се веома брзо губи и може бити успешно прихваћена само ако транзитивни период није трајао дуже од пола секунде. Краткотрајна меморија је центар активности у информационом процесном систему. Нека информација може доспети у ту зону било из зоне сензорне меморије, било из зоне дуготрајне меморије. Док је краткотрајна меморија ограниченог капацитета, дуготрајна меморија је потенцијално бесконачна, иако нам се не чини тако због честих грешака у репродукцији запамћеног.

Постоје и различите врсте памћења: намерно и ненамерно, моторно, емоционално, сликовно и логичко.¹³ Такође, треба указати да се памћење може схватити истовремено и као психички процес, али и као диспозиција односно способност. Када је реч о овом последњем, морамо се запитати да ли су те диспозиције једнаке код деце, као и код одраслих људи. Свакако да на то питање треба дати негативан одговор. Треба подсетити да је данас напуштено схватање детета као „човека у малом“ (*homonculus*) и његових природних склоности и особеног начина мишљења и понашања као заблуда које треба искоренити, ради што бржег увођења детета у ред одраслих. Данас је очигледно да дете није у свему човек у малом, али ни неко посебно биће, специфично различито од сутрашњег младића. По еволуционом схватању, дете треба посматрати као биће које постаје, не са статичне тачке гледишта узимајући у обзир један тренутак његовог психичког развоја, већ с обзиром на његово лагано приступање младићком психичком сазревању. Почев од колевке, дете располаже готово свим могућностима одраслог, али у њему својственом облику, променљивом у појединим етапама његовог развоја и према утицајима средине.¹⁴

Ž. Pijaže и В. Inhelder указују на потребу разликовања рекогнитивног и евокативног памћења.¹⁵ Рекогнитивно памћење делује само у присуству већ виђеног објекта и састоји се у његовом препознавању. Евокативно памћење састоји се у евокацији објекта у његовом одсуству, путем успомене – слике. Рекогнитивно памћење јавља се веома рано, а постоји и код нижих безкичмењака. Што се тиче саме конзервације успомена, за неке ауторе (Frojd, Bergson), успомене се нагомилавају у несвесном где су заборављене или спремне за евокацију, док је за друге (Žane), евокација реконструкција која се врши на сличан начин као историјска пракса (описивање, извођење закључака).¹⁶

Имајући у виду напред речено, можемо рећи да је најнижи облик памћења задржавање и препознавање оних спољних надражаја значајних за

---

¹³ Н. Делић, *op. cit.*, стр. 47.

¹⁴ Вид. И начин на који ову разлику простим и разумљивим речима објашњава Х. Грос, *Криминална психологија*, 2. свезак (интерни превод), стр. 522.

¹⁵ Ž. Pijaže, В. Inhelder, *Psihologija deteta*, Novi Sad, 1990, стр. 87.

¹⁶ *Ibidem*, стр. 90.

дечју виталну активност. После трећег месеца јавља се сложенији облик задржавања – препознавање мајке и предмета. Крајем друге године живота, речи постају предмет памћења: најпре се памте реченице са две речи, затим кратке целовите реченице без коњугације и деклинације, а потом се постепено стичу граматичке структуре. У другој години дете је у стању да препозна познате особе иако их није видело неколико недеља, у трећој години и после неколико месеци, а у четвртој години и после годину дана.¹⁷

Код млађе деце памћење је изразито ненамерно. Задржавање и репродуковање одвијају се без посебног напора детета, или у дечјој игри или у другој практичној активности. Трогодишње и четворогодишње дете после 10-15 покушаја не може да репродукује више од четири предмета. Ако му само једном кажемо више речи, запамтиће просечно две. Млађа предшколска деца лакше памте повезан текст, приче, песме, нарочито ако је текст емоционално обојен.

Код петогодишње деце појављује се и намерно памћење. У вези са развојем говора и мишљења, развија се и вербално логичко памћење. Петогодишња деца репродукују пет, а шестогодишња и седмогодишња седам од 10-15 предмета који су им само једанпут показани. Док се двогодишње дете сећа догађаја од пре више недеља, код четворогодишње деце се трајност памћења проширује на више месеци, а код петогодишње деце и на једну годину. У школском периоду се повећавају ефикасност и трајност памћења.

Такође, треба имати у виду да су деца од 4-5 година у стању да сваки дан сама превале пут од десет минута од куће до школе и натраг. Међутим, ако им затражимо да тај пут представе помоћу неколико малих тродимензионалних предмета од картона (куће, црква, улице, река, паркови, итд) или да покажу план школе не успевају да реконструишу топографске односе које стално употребљавају у акцији: њихова сећања су на неки начин моторна, и не успевају да истовремено реконструишу целину.¹⁸

Распрострањено је мишљење да деца много боље памте него одрасли, што се поткрепљује околношћу да деца лако уче стране језике.¹⁹ Насупрот овоме, већина истраживача долази до сасвим супротних резултата, којима се пре може доказати поступно јачање памћења с годинама. Лако је доказати да просечан број бројки, слова и речи који се могу запамтити, постаје утолико већи уколико је дете старије. Тако је Clapared, пошто је прочитао испитаницима петнаест речи и испитивао шта је од тога запамћено, установио постепени пораст речи са годинама, који иде све до осам речи у про-

¹⁷ В. Смиљанић, И. Толичич, Дечја психологија, Београд, 1985, стр. 108.

¹⁸ Ž. Pijaže, В. Inhelder, op. cit., str. 101.

¹⁹ G. Vermeylen, Psihologija deteta i mladića, prevod, Beograd, 1941, str. 122.

секу код одрасле особе.²⁰ Woodworth је испитивао обим непосредног памћења бројки и установио да деца од две ипо године памте два члана, трогодишња деца три члана, деца од четири ипо године четири члана, седмогодишња деца пет чланова а десетогодишња шест чланова.²¹ Са годинама се обим непосредног памћења повећава, све до тридесете године, када полако почиње да опада. Ова привидна противречност потиче углавном од разликовања несређеног, непосредног и спонтаног памћења од асоцијативног памћења, заснованог на пажњи, вежбању и размишљању.²² Ако је неспорно да број у свести нагомиланих сећања и могућност асоцијативног сећања расте с годинама, онда је постојаност свега онога што смо стекли памћењем све непоузданије уколико се залази у године. Наиме, најранија сећања су боље фиксирана и дуже се задржавају у детињству, него што је случај са сећањима зрелог доба.

3. Ејдеза

У вези са изазивањем представа као репродукованог садржаја свести, које се одликује непостојаношћу, неодређеношћу, непотпуношћу и укоченошћу, треба поменути и ејдезу – способност верног и детаљног репродуковања ранијег доживљаја, тако да се представа не разликује од опажаја. Због тога се погрешно назива и фотографским памћењем. Ејдеза може представљати диспозицију или се јавити као последица болесног стања или прележане болести. Аутори су сагласни да су ејдетичари чешћи међу децом, него међу одраслима. Међутим, спорно је колико је ејдеза распрострањена међу самом децом. Има мишљења да је то врло честа појава у детињству, можда чак универзална;²³ да се губи око петнаесте године;²⁴ али и супротно, да је најчешћа у пубертету;²⁵ да је присутна код једне трећине деце до петнаесте године живота;²⁶ по некима код једне трећине дванаестогодишњака и тринаестогодишњака.²⁷ Према неким каснијим истраживањима, само мали број деце може се сматрати правим ејдетичарима.²⁸ Ејдетке слике могу бити визуелне, слушне, тактилне. Просечна дужина тра-

---

²⁰ Наведено према *Ž. Pijaže, B. Inhelder, op. cit., str. 87.*

²¹ Наведено према *V. Pečjak, Psihologija saznavanja, Sarajevo, 1981, str. 269.*

²² *Pjeron, наведен према G. Vermeylenu, op. cit., str. 123.*

²³ *H. B. Inglis, A. Č. Inglis, Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova (prevod), Beograd, 1972, str. 103.*

²⁴ *В. Водинелић, Криминалистика, Београд, 1982, стр. 354.*

²⁵ *Урбанчић наведен према Д. Путнику, Деца као сведоци, 13. мај 3/1967, стр. 38.*

²⁶ *В. Водинелић, op. cit., str. 354.*

²⁷ *Р. Грасбергер, Психологија кривичног поступка (превод), Сарајево, 1958, стр. 67.*

²⁸ *З. Миловановић, Старосна доб сведока као елемент од значаја за оцену доказне вредности препознавања, Анали Правног факултета у Београду 1-3/1986, стр. 129.*

јања ејдетске слике је 30-40 секунди, али може и три до пет минута, па и дуже.

Многи фактори који утичу на ејдезу нису истражени, али је познато да не постоји веза између ове способности и интелигенције, тако да се ејдетичари јављају и из реда слабоумних лица.²⁹

Ејдетичари су најсавршенији сведоци, но проблем је њиховог разликовања од давалаца наученог исказа. У ту сврху постоје одређене методе за тестирање ејдетске способности. На столу се поређа преко педесет различитих предмета. Испитиваном се дозволи да их разгледа на тај начин што ће свој поглед фиксирати према средини стола у трајању од пола минута. Након тога, испитанику се даје чист лист хартије, на којем треба да фиксира једну одређену тачку ради изазивања већ виђеног. То се може заменити и фиксирањем одређене тачке на зиду просторије где се врши испитивање.³⁰

4. Специфичности дечјег мишљења

Мишљење је сложен психички процес, чија је суштина у увиђању односа и веза међу појавама. У литератури се најчешће срећу следећа појмовна одређења овог процеса: (1) Мишљење је усмерено оперисање знацима или симболима које омогућује увиђање односа; (2) Мишљење је детерминисан ток идеја са симболичком садржином, подстакнут проблемом или задатком, а који води ка решењу; (3) Мишљење је сваки процес или активност која није доминантно опажајна, а којом човек схвата неки објекат или аспект објекта или ситуације.³¹ Три су карактеристична момента у процесу мишљења: оперисање симболима, усмереност процеса и увиђање односа.³²

Мишљење је психичка функција која прожима све фазе у давању исказа схваћеном у психолошком смислу и због тога на овом месту треба испитати специфичности ове функције код деце. Одавно је познато да постоје разлике у мишљењу између деце и одраслих. Спорно је да ли су те разлике само квантитативне, због мањег обима дечјих знања и искустава (S. Ajzeks) или и квалитативне, услед постојања неких специфичности дечјег мишљења (Ž. Рјаже).

Генетички најранији облик мишљења је опажајно-практично мишљење које се огледа у решавању првих практичних задатака крајем прве го-

²⁹ Вид. примере које наводи Р. Грасбејрег *op. cit.* str. 66 и Z. Roso, *Specifičnosti informativnog razgovora s djecom i maloljetnicima, Priručnik za stručno obrazovanje radnika unutrašnjih poslova 2/1983*, str. 184.

³⁰ Д. Путник, *Судска психологија (скрипта)*, Београд, 1962, стр. 39.

³¹ Наведено према С. Хрњица, *op. cit.*, str. 263. Упор.. Н. Пот, *op. cit.*, str. 131-135 и Н. В. Инглиш, А. Џ. Инглиш, *op. cit.*, str. 292.

³² Н. Делић, *op. cit.*, str. 51.

дине живота. У предшколском периоду дете прелази на опажајно-представни ниво, а затим и на вербално мишљење. По Пијажеу, мишљење предшколског детета је алогично. Дете закључује од појединачног ка појединачном, не поштујући генерализације. Код деце се врло рано могу наћи и неки облици индуктивног закључивања.³³ Уопштавање искустава омогућује детету и дедуктивно закључивање, које се може опазити код релативно малог броја трогодишње деце. Међутим, већи број петогодишње и шестогодишње деце решава задатке који укључују дедуктивно закључивање. Дете правилно дедуктивно закључује у задацима који су му ближи, а подбацује у задацима који премашују његово искуство. Посебним тренингом, који се састоји у томе што дете путем практичне вежбе са предметима и допунским питањима оживљава своје искуство, долази до уопштених закључака. После тренинга, код трогодишње деце није било успеха, код четворогодишње и петогодишње деце ефективност је била повећана на 40-50%, а код шестогодишње и седмогодишње деце на 88-100%.³⁴

Анализа грешака при дедуктивном закључивању открила је неке специфичности. У првој фази дете не оперише неким општим премисама и обично не објашњава своје закључке и тврђења. У другој фази, оно се служи општим премисама, које још увек неправилно одражавају стварност. У трећој фази примењује опште премисе, које бар делимично одражавају суштину предмета и појава. Дакле, то одражавање још увек није тачно, само је приближно. Тек у четвртој фази дете примењује премисе које правилно одражавају стварност и доноси такође правилне закључке.³⁵ Прелаз из једне у другу фазу не зависи само од узраста детета, него и од његових искустава. Иако дете употребљава велики број појмова, то још не значи да ће бити успешнији у закључивању. Тај успех је могућ само онда када појмови, на основу којих дете доноси своје закључке, правилно и уопштено одражавају објективну стварност.

Специфичности дечјег мишљења су и противречности у њиховим одговорима. До тога долази када дете доноси закључке о појавама које су му недовољно познате. Даље, дете често греша у закључивању јер полази од свог опажања, које не одражава битна својства ствари и појава. Један од разлога наведених противречности је и тај што су дечји појмови прилично неодређени. Иста реч детету може да означава више ствари, иако међу њима нема никакве логичне везе.³⁶

---

³³ На пример кад двогодишње дете каже: "Он иде па-па, тата иде па-па, мама иде па-па, сви идемо па-па" (пример наведен код В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, str. 126).

³⁴ Резултати истраживања Уљеникове, наведени према В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, str. 129.

³⁵ В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, str. 129.

³⁶ В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, str. 129.

Мишљење млађе деце се често одликује и синкретизмом, по коме је све повезано са свим, чак и када нема никакве везе. Ако су две појаве временски или просторно повезане, дете често закључује да међу њима постоји узрочна веза.³⁷ Могли бисмо рећи да развој дечјег логичког мишљења иде у правцу десубјективизације и од конкретног ка апстрактном. Мишљење се, посебно на школском узрасту, све више ослања на објективна својства ствари и појава, а повећава се и способност апстраховања. То још не значи да дете може апстрактно да мисли. Оно ће то моћи тек у пубертету.

И дечје схватање света је специфично. Мало дете не разликује субјективно од објективног. Оно све до треће године не схвата себе као као нешто што се разликује од света. Долази до субјективисања објективног и до објективисања субјективног.³⁸

О реализму се ради када дете субјективне појаве схвата као објективне. Тако оно сматра да његове мисли и снови постоје негде напољу, изван његове главе, да се могу гледати, па је убеђено да их виде и други а не само оно. И имена ствари оно схвата као њихову нераздвојну особину. Тек касније увиђа да се предмети могу и различито именовати, да се име не налази у њему.

О анимизму се ради онда када дете неживе ствари схвата као живе, уносећи себе и своје мисли у њих. Овако дете често тумачи непознате појаве због свог неискуства. Ово не треба мешати са дечјом маштом у игри.

5. Специфичности дечјег говора

У свом основном и природном облику језик се реализује кроз говор који представља акустички сигнал произведен говорним органима, а прима се чулом слуха, тј. аудитивним апаратом.³⁹ Говор је значајно средство за успостављање социјалних контаката, и веома важно у процесу сведочења. Дакле, комуникативна функција је најважнија функција говора, која је могућа јер су речи и реченице говора носиоци значења, које један човек преноси другоме. Ипак, општење међу људима путем говора није увек успешно зато што давалац и прималац поруче не придају увек исто значење истим речима. Узрок отежане комуникације се често налази у томе што речи имају више значења. Поред денотативног значења, оне често имају и конотативна значења.⁴⁰ Денотативно значење речи је релативно недвосмислено, за разлику од конотативног значења које може варирати, нарочито у зависности од припадности групи или одређеној култури.

³⁷ Ibidem, str. 129.

³⁸ Ibidem, str. 121.

³⁹ А. Костић, Когнитивна психологија, Београд, 2010, стр. 245.

⁴⁰ Н. Пот, *op. cit.*, str. 139.

У развоју говора, који тече упоредо са развојем моторних и интелектуалних способности, могу се разликовати две фазе: прелингвистичка и лингвистичка. Лингвистичка фаза почиње са првом изговореном речју која има неки смисао. Тешко је одредити када се јавља та прва реч: према неким психолозима у једанаестом, а према другима у четрнаестом месецу. Према неким испитивањима америчких аутора, у једанаестом месецу деца знају да употребе једну реч, у дванаестом месецу три речи, у другој години 272 речи, у трећој години 896 речи, у четвртој 1540 речи, и у петој преко 2000 речи.⁴¹

Први период у развоју дечјег говора неки називају периодом именованја. На узрасту од две године, више од половине речи којима дете располаже јесу именице, али оне имају значење читаве реченице. Прва заменица се јавља крајем друге године. Са развојем речника, број глагола се повећава а број именица опада. Тек крајем друге године, дете уме да комбинује две речи у реченици (обично именицу и глагол или придев и именицу), које обично пропраћа гестовима. У даљем развоју, расте и број речи и сложеност њихових комбинација у реченици. Женска деца су супериорнија у говору у односу на мушку децу. Она, по правилу, пре и правилније проговарају, имају богатији речник и просечно дужу реченицу.

Према С. Bühler, дете је најраније у стању да пружи информације о општим опажањима, док казивања о акустичким доживљајима остаје за једну каснију фазу.⁴² Веома су усамљени случајеви да већ дете од осам година зна да прича о ономе што је у одређеном тренутку мислило или осећало.

О проблему односа свести и говора код деце, тј. претакању невербалног искуства у вербално, говори својевремено спроведено истраживање код нас.⁴³ Одабрана су деца са српскохрватским матерњим језиком на подручју Новог Сада, по 25 у свакој узрасној групи (3, 5, 7, 11, 14 и 18 година). Тестирана су помоћу шестоипомиутног филма који има радњу и звук, али је без вербалног објашњења. Посматрачи су замољени да некоме, за кога се претпоставља да није гледао филм, исприча његов садржај. Уочене су веће тешкоће у изражавању млађе деце. Тако, на пример, идентификација по броју и полном саставу учесника на филму, није могла бити јасно језички изражена, а изгледа ни прецизно перципирана; код поновног увођења актера у причу, утврђене су велике когнитивне, језичке, наративне и индивидуалне разлике. Темпорална организација приче је показала малу употребу временских прилога, а већу употребу глаголских времена. Млађи узрасти су били неспособни за интерпретацију узрока у причи, итд.

---

⁴¹ Наведено према В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, стр. 92.

⁴² Наведено према Р. Грасбергеру, *op. cit.*, стр. 219.

⁴³ С. Савић, *Наративи код деце*, Нови Сад, 1985.

У самом почетку, речи имају за дете сасвим лично значење. Дете врши једну оригиналну класификацију бића и ствари, не према логици одраслих, већ по сличности афективних утисака и реакција на њих. Отуда аналогичности, које нас изненађују. Дете тежи да уопшти појам, сужавајући тако смисао речи. Оно задуго полази од делимичне сличности, не би ли тако означила бића или ствари, који су у свему осталом различити. Употребљава речи научене подражавањем и даје им, само њему својствено, значење. Кад дете постане свесно значаја и корисности говора, оно бира изразе и богати свој речник. Постоји један период у животу детета, када оно располаже очигледно већим бројем појмова, него што их може речима изразити. Тако, на пример, трогодишње дете може донекле успешно да разликује четири основне боје путем упоређивања, али способност њиховог именовања стиче касније, око пете године.⁴⁴ Млађа деца такође не владају добро појмовима за време. Дете најпре схвата садашњост (до друге године), затим будућност (после друге године), па тек онда прошлост (после треће године). Четворогодишњак често меша сутра и јуче, али може да схвати шта су то час и минут и колико они трају. Он може да схвати и појам годишњих доба (зима – хладно; лето – топло). По навршеној петој години, дете има јасан појам о годишњим добима, зна имена дана у недељи, а понекад и имена месеца у години.⁴⁵ И обрнуто, касније око треће и четврте године, дете употребљава велики број речи, чији смисао му је тек приближно познат или чак непознат. Биће потребан један дуг период прилагођавања пре него што дете успе да у довољној мери продере у сам дух језика.⁴⁶

6. Сугестибилност

У вези са давањем сведочког исказа, нарочито исказа деце, треба споменути и сугестију и сугестибилност. Крстић под сугестијом подразумева преузимање идеја које нису поникле у самом субјекту, већ им је порекло изван субјекта, али их он прихвата као да су његове, свесно или несвесно занемарујући сазнање о њиховим изворима.⁴⁷ Сматрамо да је ова дефиниција сугестије неприхватљива из два разлога. Прво, она имплицира да одређена сугестија нужно резултира прихватањем, што није увек случај. Друго, поменута дефиниција не прави разлику између сугестије као стимуланса и реакције појединца на сугестију. Треба правити разлику између сугестије и сугестибилности. Док се сугестија односи на својства која има стимуланс, сугестибилност се односи на особине лица од којег се очекује

⁴⁴ В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, стр. 100.

⁴⁵ В. Смиљанић, И. Толичич, *op. cit.*, стр. 102.

⁴⁶ G. Vermeylen, *op. cit.*, str. 82.

⁴⁷ Д. Крстић, *Психолошки речник*, Београд, 1996, стр. 645.

одговор. Дакле сугестија има само потенцијал да изазове реакцију, а да ли ће се то догодити или неће, зависи од подложности одређеног лица, природе и својства сугестије, као и контекста у којем се сугестија јавља.⁴⁸ Сугестибилност у најопштијем смислу изражава степен нечије подложности сугестији. Сугестибилност је особита склоност духа да с мањом или већом лакоћом прима неки страни утицај, не подвргавајући га при том размислању и личној критици.⁴⁹ Сугестибилним лицима нису потребна образложена објашњења за упућену сугестију. Она продире у дух, искоришћујући његове слабости и преплављује сав њихов психизам. Сугестибилно лице прихвата сугестију без икакве везе са образложеним или свесно прихваћеним уверавањем. Неки истичу да сугестибилност може бити последица необично бујне маште, под чијим утицајем се примају као истинита најмање истинита тврђења (митоманија); недовољно развијене интелигенције, због чега појединац није у стању да разликује и одабере; сувише живе афективности, која омета смишљену контролу (хиперемотивност).⁵⁰ Код деце се стичу сва три ова утицаја и прузрокују сугестибилност, која је утолико јача, уколико је дете млађе.

Віне разликује две главне врсте сугестибилности: она која се јавља под утицајем идеја водиља (предрасуде, традиција) и она која је својствена одраслима и која се јавља под утицајем моралног дејства а својствена је сваком узрасту.

Већина психолога је сагласна у томе да се сугестибилност умањује с годинама. По Sternu, она би у петнаестој години била за половину слабија него у седмој години. У доба пубертета, међутим, као да се сугестибилност повећава. По Jungu, дете је подложније сугестији него жена, а ова јој је подложнија него мушкарац, док јој се дечак лакше одупире уколико је старији, него девојчица.⁵¹ С обзиром на ову одлику дечје психе, деца се неретко сматрају „најопаснијим од свих сведока“.⁵²

Сугестибилност нарочито долази до изражаја ако се детету, због неповезаности његове приче, морају постављати додатна питања. Дете по правилу не схвата апстрактна питања, а са сваком конкретизацијом расте опасност од сугестије.⁵³ Због изражене сугестибилности код деце, треба посветити нарочиту пажњу начину њиховог испитивања. Неки аутори сматрају да је опасност од сугестије мања ако се детету сведоку постављају

---

⁴⁸ G. Gudjonsson, *The Psychology of Interrogations and Confessions – a Handbook*, London, 2008, str. 360.

⁴⁹ G. Vermeylen, *op.cit.*, str. 151.

⁵⁰ G. Vermeylen, *op.cit.*, str. 152.

⁵¹ G. Vermeylen, *op.cit.*, str. 152.

⁵² Вајпли, наведен према З. Миловановићу, *op.cit.*, str. 127.

⁵³ М. Аћимовић, *Психологија злочина и суђења*, Београд, 1987, стр. 257.

општа, него конкретна питања.⁵⁴ Такође, могућност сугестије се повећава ако дете више пута испитујемо о истом предмету. Вruck i Сеси су својевремено спровели једно истраживање над групом предшколске деце, која су испитивана о догађајима, који им се никада нису догодили а што су њихови родитељи потврдили. Током испитивања, они су подстицани да размишљају о тим непостојећим догађајима. После поновљеног испитивања 58% предшколске деце детаљно се „сећало“ догађаја који им се никада није десио.⁵⁵ Технике испитивања које нарочито погодују сугестибилности су давање награда, обећања, казни, поновљено испитивање и селективно подстрекавање на одређени исказ.

Међутим, треба додати да нека истраживања показују да млађа деца нису нужно сугестибилнија од одраслије деце.⁵⁶ Тако је, на пример, Flin 1992. спровео истраживање над шестогодишњом, десетогодишњом децом и над одраслима за време презентирања хигијене ногу. Само неколико испитаника је подлегло сугестији.

7. Схватања о веродостојности дечјег исказа

Схватања о веродостојности дечјег исказа, па тиме и о (не)могућности појављивања деце у кривичном поступку у својству сведока, временом су се мењала. Првобитни априорни оптимистички став захваљујући принципу „Ex ore puerorum veritas“ („Из дечјих уста само истина“), проузроковао је низ судских заблуда придавањем неограниченог поверења дечјем исказу. Двадесетих година прошлог века, тај став уступио је место супротном, песимистичком ставу („Из дечјих уста само лаж“).⁵⁷ Овај последњи став био је условљен развојем дечје и судске психологије, а следила су га и нека законодавства, која су забрањивала узимање исказа од деце испод седам година.⁵⁸ Тек ће експериментална испитивања почетком прошлог века показати неодрживост оба екстремна става и указати на потребу ре-

⁵⁴ О. Крстић, Откривање лажних сведока кроз гестове и и понашање – симптоматска слика, Бања Лука, 2007, стр. 276.

⁵⁵ Navedeno prema D. Staker, *The Seven Sins of Memory*, New York, 2001, str. 133-134.

⁵⁶ Наведено према А.Мемон, А. Vrij, R. Bull, *Psychology and Law – Truthfulness, Accuracy and Credibility*, Chichester, 2006, стр. 96. Упор. истраживање Rudy i Goodman 1991, наведено у истој књизи, стр. 96.

⁵⁷ Тако су Stern, Marbe, Döring, Lipmann, Schneikert били крајњи песимисти (наведено према В. Водинелић, Саслушавање дјете и младежи, Зборник радова Правног факултета у Сплиту 1969-1970, стр. 105).

⁵⁸ Ж. Алексић, Криминалистика, Београд, 1982, стр. 307. Д. Путник, Судска психологија, Београд, 1962, стр. 136. Према швајцарском праву, деца испод петнаест година по праву се не саслушавају као сведоци, већ само као лица која дају обавештења (Auskunfpersonen). Видети члан 173, став 2 Vorentwurf zu einer Schweizerischen Strafprozessordnung, Bern, 2001.

шавања питања веродостојности дечје сведоцбе од случаја до случаја. Другим речима, указаће се на неопходност индивидуалног приступа проблему, уз нешто већу опрезност и критичност него иначе. Интересантно је да је отац криминалистике и судске психологије, Hans Gross, од почетка заузимао супротно гледиште. Он не тврди у ком су добу сведоци најпоузданији а у ком најнепоузданији. По њему, постоје поуздани и непоуздани искази деце, као што постоје поуздани и непоуздани искази одраслих. Ако је тачно да су дечји искази понекад или често непоуздани, не би их због тога требало забрањивати, као што нам не пада на памет да то учинимо ни код одраслих, због учешћа међу њима једног броја неверодостојних. Штавише, одсуство код деце одређених околности, као што су љубав и мржња, честољубље, религиозност, занимање, социјални статус, поседовање новца, амбиције, даје им предност и може их чинити бољим сведоцима од одраслих. Деца су осим тога, искренија и поштенија од одраслих, добри су посматрачи и мање су упливисани интересима. У том смислу, деца (посебно дечаци) од седме до девете године живота могу бити најбољи сведоци, под претпоставком да су вешто и обазриво саслушани од искусног лица са добрим познавањем психологије. Но, по њему, девојчице исте доби често представљају непоузданог, каткад и опасног сведока. Одрећи се деце као сведока, често би значило одрећи се утврђивања постојања кривичног дела и санкционисања његовог учиниоца. Према Grossu, најважније су околности под којима је дете одрасло, а интелигенција је на другом месту. За сведочење није толико битна разлика између „паметне и бедасте деце“, колико разлика између „практичне и непрактичне деце“. Практично дете ће много тога видети, што непрактично и не примети. Наравно, утолико боље, уколико је дете и даровито, али „и најнедаровитије практично дете је као сведок више вредно него најдаровитије непрактично“.⁵⁹

Seelig сматра да у сваком поједином случају треба испитати да ли постоји неки од три извора грешака (сугестибилност, машта, сврсисходна лаж), па уколико се они могу искључити, а предмет спада у круг схватања и интересовања детета, исказ је употребљив у судском доказном поступку.⁶⁰ Hellwig је нешто критичнији. Он није сагласан са Grossovim уздизањем седмогодишњака као најбољих сведока, и сматра да се само на основу исказа деце никада не би требала темељити пресуда. Ипак, он не искључује могућност да деца буду корисни сведоци, само њихове исказе треба примати са нарочитом опрезношћу.⁶¹ Још је скептичнији Vermeulen,⁶² па и

⁵⁹ H. Gross, Höppler, Handbuch für Untersuchungsrichter, München, 1922, str. 122. H. Gross, *Kriminalna psihologija*, Beograd, str. 526, 530.

⁶⁰ E. Seelig, *Udžbenik kriminologije II*, Beograd, 1959, str. 398.

⁶¹ A. Hellwig, *Moderne Kriminalistik*, Leipzig, 1914, str. 57.

⁶² G. Vermeulen, op. cit., str. 156.

Бауер: „Ни дјеца ни старци нису, уопште узевши, сведоци достојни поверења. Од седме до осамнаесте године број података о којима су добивени исправни искази подвостручује се. Ипак, тачност свједочанстава (односно између укупног броја посвједочених и истинитих података и броја свједочанстава даних са сигурношћу) повећава се кроз то раздобље само за 20%.“⁶³ Да поменемо, најзад, и Södermana: „Деца су уопште добри сведоци када се са њима пажљиво поступа. Они су заинтересовани посматрачи, нарочито дечаци од десете до петнаесте године по питањима у вези са природним феноменима, и девојчице од дванаесте до петнаесте године по личним и интимним догађајима у њиховој средини. Донедавно се веровало да су деца уопште врло сугестивна. Модерна психологија сведока је, међутим, доказала да деца реагују врло индивидуално на сугестије“.⁶⁴

Резултати деветнаестогодишњег систематског истраживања једног института за судску психологију у СР Немачкој показали су да је више од половине нормално психички развијене деце способно за давање исказа пред судом већ у шестој години старости.⁶⁵ То потврђују и појединачни случајеви, од којих су нарочито интересантни они код којих се ради о веома малој деци. У литератури се често износе примери наведени код Plauta: на основу једног исказа троипогодишње девојчице, утврђено је да се ради о самоубиству њене мајке, па је ослобођен од оптужбе за убиство жене њен супруг, односно отац детета.⁶⁶ Још је илустративнији и познатији случај четворогодишњег дечака, на основу чијег је исцрпног и верног описа догађаја и изгледа лица делинквента, расветљено једно убиство и постигнуто признање учињеница. Пример је занимљив, јер је дечак препознао убицу своје мајке иако је у току догађаја био претучен и бачен у угао једне шупе, и упркос чињеници што је кривац променио одећу и обријао бркове. Међутим, његове старије сестре од девет и једанаест година нису могле да га препознају.⁶⁷

Срећу се и мишљења о само информативном значају исказа деце од три до шест година, о чешићој употреби као доказа исказа деце од шест до десет година, и о потреби детаљне контроле исказа деце старије од десет година, уз непрекидно учешће дечјег психолога.⁶⁸

⁶³ V. Bayer, *Jugoslavensko krivično procesno pravo*, knjiga druga, Zagreb, 1978, str. 179.

⁶⁴ Söderman, O'Connell, *Modern criminal investigation*, New York, 1951, str. 34.

⁶⁵ З. Росо, Специфичности информативног разговора с дјецом и малољетницима, Приручник за стручно образовање радника унутрашњих послова 2/1983, стр. 181.

⁶⁶ Наведено према К. Peters, *Strafprozess*, Karlsruhe, 1952, str. 300. Исти пример наводи и Д. Путник, *Судска психологија*, Београд, 1962, стр. 136 (али, позивајући се на Sterna).

⁶⁷ Наведено према К. Petersu, *op. cit.*, str. 300; Д. Путнику, *op. cit.*, str. 136 и Ж. Алексићу, *op. cit.*, str. 307.

⁶⁸ Тако, на пример, О. Hara, Jusevic, Horoszovski, Baley, *Undeutsch i drugi*, наведени према Ж. Алексићу, *op. cit.*, str. 307 и према З. Росу, *op. cit.*, str. 182.

Један од најстаријих случајева сведочења деце забележен је у шведском процесу против вештица 1669. године. Пример је у исти мах занимљив, стравичан и чудан, јер у Шведској до тада није било масовних прогона вештица заснованих на владајућем европском појму чаробњаштва. Те године је у местима Мора и Elfdale оболела маса деце од непознате болести. Приликом истраживања узрока, та деца су причала о чудном дворцу Blakulli, у који су их ноћу вештице преносиле на сабат, где их је ђаво тукао, од чега су и оболела. Истражна комисија ухапсила је много лица и тристо деце, која су наводила конкретне жене као вештице, и за време истраге у њиховом присуству понављала своје исказе. Узалудне су биле тврдње родитеља да су им деца критичних ноћи, као и увек, спавала код куће у својим креветима. Окривљеници су подвргнути тортури и на основу признања осуђени. Тако је 84 одрасла лица и петнаесторо деце спаљено на ломачи, 128 деце су сваке седмице једном шибали пред црквом током целе године, а двадесеторо најмање деце само три дана узастопце.⁶⁹ Световни правници су се у почетку противили да на основу исказа деце започну поступак, но на њих је извршен одлучујући притисак свештеника, тврдњом да деца не могу лагати јер из њих говори Дух свети.⁷⁰

8. Закључна разматрања

Сагледавање психичког живота детета у контексту његове сведочке дужности потребно је из два разлога. Прво, деца се налазе у посебно осетљивој доби и треба им обезбедити такав третман у било ком правном поступку, који неће производити штетне последице по њихов психосоцијални развој. Због тога не треба да чуди што многи међународни, као и уставни документи прокламују право на посебну заштиту те категорије лица. То обавезује националне државе да приликом доношења и примене закона у различитим областима друштвених односа обезбеде физички, ментални, морални и социјални развој деце на здрав и нормалан начин и у условима слободе и достојанства. Принципом најбољег интереса детата треба да се руководе ствараоци и примењивачи права и када је реч о саслушању деце као оштећених и сведока у кривичном поступку. Зато савремени закони познају читав скуп мера за заштиту деце као оштећених и сведока у кри-

---

⁶⁹ Тек ће сто година касније Вессагија устати против „гвозденог аксиома најокрутније глупости“, који гласи: „Код најстрашнијих злочина, тј. код најневероватнијих, довољне су и најмање сумње и дозвољено је суцу да иде и преко закона“, супротстављајући му тврдњу да је „вјеродостојност свједока то мања што је злочин страшнији или што је невјеројатнији, као на пример кад би свједочио о посљедицама чаролија или о безразложној окрутности“ (С. Вессагија, *O zločinima i kaznama*, Split, 1984, стр. 84.

⁷⁰ Наведено према V. Bayer, *Ugovor s davlom*, Zagreb, 1982, стр. 172.

вичном поступку, које су управљене на сузбијање њихове секундарне виктимизације.⁷¹ Под директном секундарном виктимизацијом подразумева се несензитивни третман од стране полиције, поновљено и несензитивно испитивање, недовољна заштита од непримереног публицитета и недовољна заштита од застрашивања и освете.⁷² Дакле, органи кривичног правосуђа приликом саслушавања деце као оштећених и сведока треба да избегавају оне радње које би могле нашкодити психи детета и да прибегавају оним техникама којима се без штетних последица по развој детета може добити његов сведочки исказ. Са друге стране, посебан режим саслушавања таквих лица је истовремено и у интересу кривичног правосуђа, јер треба да је у функцији побољшања квалитета сведочког исказа, како би он био што спонтанији, потпунији, кохерентнији, сигурнији... Познавање функционисања психичког апарата детета је важно и за правилну оцену сведочког исказа детета. Ако се добро познају специфичности и основне законитости развоја психичких процеса и психичких својстава деце, који су од значаја за давање исказа, биће знатно олакшан посао суда приликом откривања евентуалних погрешних или лажних исказа таквих сведока.

Данас преовлађује мишљење да је због особености психо-физичког развоја деце у просеку, ризик добијања неистинитих исказа унеколико већи него код одраслих, али да због тога децу као сведоке не треба искључивати из доказног система, јер она могу бити и драгоцен извор сазнања и јер би супротно решење онемогућило разобличење извесног броја учинилаца кривичних дела. Данас се сматра да по питању веродостојности дечијег исказа не треба заузимати никакве априорне ставове: дечији исказ ваља ценити за сваки случај посебно, при чему треба бити нешто опрезнији и критичнији него иначе.

---

⁷¹ Сажет преглед тих мера видети у књизи С. Бркић, Заштита сведока у кривичном поступку, Нови Сад, 2005, стр. 135-173.

⁷² Вид. Препоруку Комитета министара Савета Европе Р (85) 11 о положају жртава у оквиру кривичног права и поступка из 1985. године.

*Snežana S. Brkić, Ph.D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

Speciality of Psychological Processes in Relation to Children Testimony

Abstract: *Witnesses are important and very frequent sources of evidence in criminal trial. The correct estimate the credibility of witnesses is of great significance. Therefore the judge must obtain some psychological knowledge. He must know some essential things about psychological processes and psychological features which are in relation to witness testimony. The author brings into focus such processes as. Memory, thinking, speech and emphasizes the speciality of those psychological processes by children. The author also point to some psychological features of children witnesses as suggestibility.*

Key words: *criminal procedure, psychology, child witness, children's memory, children's thinking, children's speech, eidetic, suggestibility, credibility of child witness*